

науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.) / за ред. М. Л. Смольсон, Л. М. Зінченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 149-151.

4. Кучеренко Є. В. Розвиток професійного самовизначення майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Є. В. Кучеренко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 21 с.

Кучеренко Е. Представление о субъективной успешности педагога как фактор профессионального самоопределения будущих учителей начальной школы.

В статье теоретически проанализирована проблема влияния представлений будущих учителей начальной школы о субъективной успешности педагога на их профессиональное самоопределение. Рассматриваются психологические характеристики успешности и предлагаются методологические основы исследования проблемы соотношения субъективных и объективных аспектов успеха педагогической деятельности.

Ключевые слова: успех, успешность объективная и субъективная, профессиональное самоопределение будущих учителей.

Kucherenko Y. idea of a subjective factor in the success of the teacher as a professional self-determination of future primary school teachers.

This article features an analysis of the problem of influence of the future elementary teachers' point of view of the subjective teacher's success in their professional self determination. The author discussed psychological characteristics of success and suggested methodological foundation of the research in the problem of relationship between subjective and objective aspects of the success in the pedagogical work.

Key words: success, success subjective and objective, professional self determination of the future teachers.

*Лозенко А. П.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті досліджуються питання тлумачення понять компетенція, компетентність та визначається місце рефлексії у професійно-педагогічній компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова: компетенція, компетентність, рефлексія, професійно-педагогічна компетентність майбутнього вчителя початкової школи.

Компетентнісний підхід нині є обов'язковим методологічним підґрунтям для реформування всіх без виключення ланок системи освіти в Україні. Державний стандарт початкової загальної освіти від 20 квітня 2011 року, який базується саме на компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах, зумовлює потребу у якісних змінах до підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Тому особливою актуальним завданням, яке постає сьогодні перед вищою школою, є формування у потенційних вчителів початкових класів професійно-педагогічної компетентності.

Питаннями професійної компетентності/компетенції, компетентності спеціаліста з вищою, у тому числі, і педагогічною освітою, займалися зарубіжні і вітчизняні науковці (В. І. Байденко, Ч. Велд, І. Г. Галяміна, О. І. Гура, М. Н. Єрмоленко, Є. Ф. Зеєр,

М. Н. Карапетова, З. Н. Курлянд, В. А. Міжеріков, Т. Перевезій, А. С. Проворов, А. В. Семенова, О. Г. Смолянінова, Ю. Г. Татур, Р. І. Хмельок, О. М. Шахматова, В. М. Шепельта ін.). Проблеми компетентнісного підходу у підготовці майбутнього вчителя початкової школи розглядали Н. М. Бібік, В. І. Бондар, С. П. Бондар, О. Я. Савченко, І. М. Шапошніковата ін.

Та, зважаючи на значний внесок дослідників у дослідження проблем компетентнісно орієнтованої освіти, на сьогоднішній день, дана тема все ще залишається суперечливою, неоднозначною, а тому – дискусійною у наукових колах.

Також, наразі, залишається відкритим питання місця та ролі рефлексії у професійно-педагогічній компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Однак, незаперечним є факт активного впровадження компетентнісного підходу у систему вищої освіти майже всіх європейських держав, і України, зокрема. Тому, мета нашої статті полягає у визначенні місця і ролі рефлексії у професійно-педагогічній компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Завдання нашої статті:

– теоретично обґрунтувати поняття компетенція, компетентність, рефлексивна компетенція, рефлексивна компетентність, професійна компетенція, професійна компетентність; компетентність учителя початкової школи, професійно-педагогічна компетентність вчителя початкової школи;

– довести, що рефлексія є обов'язковою складовою професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Розглядаючи професійно-педагогічну компетентність вчителя початкової школи, слід визначитись з поняттями “компетентність” і “компетенція”. В контексті Болонського процесу, компетентності/компетенції претендують на універсальність характеристик академічних та професійних профілів та рівнів вищої освіти. Тому, відповідно, виникає необхідність в орієнтації Державних стандартів та навчальних планів на результати підготовки майбутніх спеціалістів з вищою освітою, виражені мовою компетенцій. Це сприятиме розширенню мобільності майбутніх спеціалістів, сумісності дипломів і кваліфікацій у єдиному Європейському освітньому просторі.

Категорії “компетентності” і “компетенції” мають спільну етимологію, оскільки походять від лат. *competens (competentis)* – належний, відповідний, або *competentia*, від *competo* – взаємно прагну, відповідаю, підхожу. Словник іншомовних слів тлумачить “компетентність” як поінформованість, обізнаність, авторитетність. Слово “компетентний” – означає – 1) Досвідчений у певній галузі, якомусь питанні; 2) Повноважний, повноправний у розв'язанні якоїсь справи. Слово “компетенція” – означає коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід.

Як зазначає І. О. Зимняя, “...вже у 60-х роках минулого століття вже було закладене розуміння дискусійних на сьогодні відмінностей між поняттями “компетенція” і “компетентність”, де останнє трактується нами як інтелектуально і соціально-професійна життєдіяльність людини, яка базується на знаннях” [5, 4].

Дж. Равен, який у 1984 р. в Лондоні опублікував твір “Компетентність у сучасному суспільстві”, зазначив, що “компетентність” – це багатокомпонентне явище, в якому виділяються: когнітивний та емоційний компонент, які складають підґрунтя ефективної поведінки. Також англійський учений виділив 37 видів компетентностей, формулювання яких часто містять такі категорії як “готовність”, “ставлення”, “самоконтроль”. Зміст деяких компетентностей містить тенденцію контролювати власну діяльність; тенденцію до

більш ясного розуміння цінностей та установок по відношенню до конкретної мети; готовність та здатність навчатися самостійно; персональна відповідальність; критичність мислення; здатність стимулювати інших людей працювати разом заради досягнення спільної мети [8]. Це важливі дефініції для нашого дослідження, оскільки вони контекстуально вказують на присутність рефлексивної складової у понятті “компетентність”.

Слушною, на нашу думку, є позиція щодо тлумачення поняття “компетенція” Н. С. Сахарової. Глибоко і ретельно проаналізувавши та вивчивши етимологію і семантику даного поняття з точки зору філософії, логіки та психології, науковець дійшла висновку, що його слід розглядати у дихотомії: як процес дії (у значенні “досягаю, домагаюся”) та стан (у значенні “відповідаю”). Також, Н. С. Сахарова вважає, що компетенція – це результат рефлексії індивіда, яка, у свою чергу, є результатом його реакції на зовнішнє подразнення, яке виникає у процесі взаємодії з іншими індивідами – членами соціуму [8].

Заслуговують на увагу, визначення понять “компетенція” і “компетентність” російського вченого, А. В. Хуторського. Він розглядає компетенцію як сукупність взаємопов’язаних якостей особистості (знань, умінь, способів діяльності), які задаються стосовно певного кола предметів та процесів та є необхідними, щоб якісно продуктивно стосовно них діяти. Компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає особистісне ставлення людини до неї та предмета діяльності [10].

Керуючись теоретичним положенням В. А. Метасвої про рефлексію як метакомпетентність та А. В. Карпова, який надає рефлексії статус мета утворення і проявляється як стан, процес і властивість особистості [6] припускаємо, що рефлексія як метакомпетентність є обов’язковим утворенням особистості вчителя і детермінантою для всіх типів професійно-педагогічних компетентностей; рефлексія і рефлексивні уміння виконують координуючу, організуючу та інтегруючу функції стосовно професійно-педагогічних умінь як складових відповідних компетенцій.

Так, на підтвердження нашого припущення вказують дослідження В. І. Бондаря та І. М. Шапошнікової, які розглядають рефлексію як один із критеріїв професійної компетентності вчителя [2].

Рефлексивна компетентність – це складна професійна якість особистості, яка набувається з досвідом, дозволяє найбільш продуктивно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси шляхом реалізації рефлексивних компетенцій, що забезпечує процес особистісного розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до здійснення професійно-педагогічної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності. Оскільки рефлексивна компетентність здійснюється у процесі рефлексивної діяльності, то рефлексивні компетенції ми розглядаємо в контексті структурної будови будь-якої діяльності (у нашому випадку – професійно-педагогічної діяльності вчителя початкової школи). Отже, рефлексивна компетентність представлена низкою відповідних компетенцій.

Рефлексивна компетенція потенційного вчителя початкових класів у контексті майбутньої педагогічної діяльності – це професійне особистісне повоутворення студента, що виявляється у здатності свідомо та осмислено реалізувати власні знання про рефлексію, рефлексивні уміння, навички та рефлексивний досвід.

Професійна компетентність у дослідженнях багатьох науковців розглядається як результативний показник якості сформованості професійних знань і умінь, здатність

реалізувати їх в конкретній ситуації, кваліфікаційна характеристика особи, що властива їй в момент включення у діяльність (В. І. Байденко, Ч. Велд, І. Г. Галяміна, М. М. Єрмоленко, В. А. Міжеріков, О. С. Проворов, О. Г. Смоляніновата ін.).

Є. Ф. Зеєр і О. М. Шахматовавизначають професійну компетенцію як сукупність професійних знань і умінь, а також способів діяльності. А професійну компетентність вони разом з В. М. Шепель, трактують як одну із структурних одиниць професіоналізму, де присутні ще – професійна придатність, професійна задоволеність, професійна затребуваність, професійний успіх.

Ч. Велд стверджує, що компетентність є особистісною категорією, а компетенції є одиницями навчальної програми, які представлені сумою простих практичних навичок, сформованих в результаті “автоматизації знань” і утворюють компетентності [3]. Звичайно, занадто звужувати поняття “компетенції” до сукупності навичок, на наш погляд, не слід, але думка про включення компетенцій до змісту навчальних програм є слушною.

І. Г. Галяміна, у контексті розробки державних освітніх стандартів вищої професійної освіти зазначає, що “...компетенція – це здатність і готовність застосувати знання та уміння у процесі розв’язання професійних задач у різноманітних галузях – як у конкретній галузі знань, так і у галузях, слабо прив’язаних до конкретних об’єктів, тобто здатність і готовність проявляти гнучкість у змінюваних умовах ринку праці”, а “компетентність – це володіння певними компетенціями [4, 7].

І. О. Зимня стверджує, що “...компетенції – це певні внутрішні потенційні, приховані психологічні новоутворення (знання, уявлення, програми ...дій, системи цінностей та ставлень), які потім виявляються у компетентностях людини як актуальних, діяльнісних проявах...” [5, 8]. Структуру компетентності, на думку академіка РАО І. А. Зимньої та Ю. Г. Татура складають такі компоненти (які вони називають подекуди і компетенціями): мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-смісловий та емоційно-вольовий [5; 9]. Отже, крім системи знань і умінь (що робити і як робити), спеціаліст з вищою освітою повинен бути здатний до здійснення аргументованого вибору із арсеналу власних умінь тих, які якнайкраще відповідають умовам даної ситуації [5; 9]. Тобто уміння науковці вважають складовою компетентності, його матеріалізованою сутністю, помножену на морально-вольові якості людини, її мотивацію та прагнення, які не можуть функціонувати поза межами рефлексії. Крім того, готовність до майбутньої професійної діяльності, вчені вважають проміжним “передкомпетентнісним” етапом (результатом), який здійснюється та забезпечується у стінах вищого навчального закладу освіти. Таким чином, готовність студента є потенційною основою його професійної діяльності, що засвідчується спеціальним документом. Компетентність же обумовлена ступенем готовності майбутнього спеціаліста до професійної діяльності.

Слід зауважити, що дослідники не дають чіткого обґрунтування щодо диференціації у тлумаченні понять “компетентність” і “компетенції”, часто використовуючи їх як синоніми.

Теоретичний аналіз наукового досвіду показав, що всі без виключення науковці дотримуються думки про те, що структура компетенції обов’язково представлена системою теоретичних та прикладних знань (когнітивна складова), умінь та навичок (операційно-технологічна складова) професійної діяльності. Деякі вчені розглядають складовими даної категорії ще і мотиваційну, соціальну, поведінкову (В. І. Байденко); когнітивний (пізнавальний), операційно-технологічний, емоційно-вольовий та

мотиваційний компоненти (Є. Зеєр, Є. С. Симанюк). Таким чином, компетентність представляє собою комплекс компетенцій, які реалізуються і проявляються в успішній продуктивній діяльності. Під “успішною професійною діяльністю” будемо розуміти “... діяльність спеціаліста з вищою освітою..., який повинен співставляти власну діяльність з перспективною тієї сфери, де він працює, будувати її у відповідності з очікуваннями, сподіваннями суспільства, а не її буденними (мінімальними) вимогами” [9, 9].

Отже, професійна компетентність – це особистісна категорія (комплексний внутрішній ресурс особистості), представлена цілісною інтеріоризованою системою комплексних кваліфікаційних професійних знань, умінь, навичок та достатнього професійного досвіду їх успішного здійснення, стосовно всіх, без виключення, функцій виробничої діяльності спеціаліста; позитивною мотивацією до виявлення компетентності; ціннісно-смісловими уявленнями (ставленнями) до змісту та результату професійної діяльності.

Професійна компетенція – індивідуальне психічне новоутворення (якість особистості) – як результат професійної підготовки спеціаліста, що інтегрує у своїй структурі когнітивний (знання), операційно-діяльнісний (уміння та досвід їх застосування), мотиваційний, ціннісно-смісловий та емоційно-вольовий компоненти стосовно окремих аспектів (сторін) певного виду професійної діяльності.

Професійні компетенції виражаються у готовності і здатності спеціаліста до реалізації професійних функцій на основі використання ним зовнішніх і внутрішніх ресурсів. У контексті Болонського процесу та реформування вищої освіти, компетенції використовуються також у якості критеріїв оцінки якості підготовки спеціалістів, це – “...деякі відчужені, наперед задані вимоги до підготовки випускника, одиниці навчальної програми, які складають “анатомію” компетентності” [3, с. 27-35]. “Оволодіння компетенціями відбувається як під час вивчення окремих навчальних дисциплін, циклів, модулів, так і тих дидактичних одиниць, які інтегруються у загально-професійні та спеціальні дисципліни” [1, 9].

Як вважають З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк та А. В. Семенова, загальна компетентність людини є інтегративною характеристикою особистості і включає такі компоненти, як: готовність до цілепокладання, готовність до дії, готовність до оцінки та готовність до рефлексії [7, с. 449].

Таким чином, залишаючи вищий заклад освіти, випускник повинен володіти певними компетенціями – професійно-релевантними якостями, тим потенціалом, який він буде готовий реалізувати у процесі здійснення професійної діяльності, що свідчитиме про його компетентність. Тому, розглядаючи формування компетенцій майбутнього спеціаліста у системі вищої освіти, на нашу думку, можна говорити лише про готовність випускника до професійної діяльності, оскільки саме у процесі підготовки до майбутньої професійної діяльності студент оволодіває низкою компетенцій, які і є результатами навчання, що свідчать про те, що знає, розуміє та (або) буде у змозі продемонструвати студент по завершенні процесу навчання (відповідно конкретної навчальної програми, модуля). Компетентним же, спеціаліст стає за умов набуття достатнього досвіду професійної діяльності. Щоб стати компетентною, особистість повинна володіти низкою компетенцій.

“Компетентність спеціаліста з вищою освітою – це реалізовані ним на практиці прагнення і здатність (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості та ін.) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній та

соціальної сферах, усвідомлюючи її соціальну значущість та особистісну відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійне удосконалення” [9, 9].

Як, бачимо, багато вчених прямо або опосередковано розглядають готовність як складову професійної компетентності та компетенцій. Ми схильні розглядати готовність як результат підготовки майбутнього спеціаліста до професійної діяльності. Отже, готовність, як складне особистісне утворення, передбачає оптимальний рівень сформованості професійних знань і умінь, які інтегруються у компетенціях.

Також, доречною, на наш погляд, є думка Ю. Г. Татура, який характеризує компетентність спеціаліста з вищою освітою як рефлексивне утворення, оскільки її прямими проявами є усвідомлення та його особистісна відповідальність за результати професійної діяльності. На присутність у понятті “компетентність” рефлексивних аспектів вказує науковий доробок Дж. Равена та Н. С. Сахарової.

Важливий внесок у визначення та розробку компетентнісного підходу в контексті педагогічної діяльності зробили у 90-ті роки Н. В. Кузьміна, Л. М. Мітіна, А. К. Маркова.

Л. М. Мітіною розроблено модель особистості учителя у вигляді 5-ти професійно-значущих якостей, які у свою чергу об’єднуються у дві групи педагогічних здібностей: проектувально-гностичні здібності (педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення) та рефлексивно-перцептивні здібності (педагогічна рефлексія, педагогічний такт, педагогічна спрямованість). Отже, можемо припустити, що рефлексія і відповідні даному процесу уміння – є важливим та обов’язковим компонентом професійно-педагогічної компетентності вчителя.

І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, В. О. Сластьонін також вважають професійно-педагогічну компетентність складовою педагогічного професіоналізму.

Компетентність учителя початкової школи передбачає готовність особистості до майбутньої професійно-педагогічної діяльності і є її обов’язковою складовою.

Отже, компетентність і готовність (як результат підготовки у ВНЗ) є взаємопов’язаними категоріями, що характеризуються взаємодією та взаємообумовленістю. Так, наприклад, Б. С. Гершунський, М. М. Єрмоленко, М. Н. Карапетова, В. А. Міжеріков, Т. В. Перевезій, О. С. Проворов, Дж. Равен, О. Г. Смолянінова, у тлумаченні поняття “компетентність” визначають аспект готовності як інтегрованої якості особистості (містить когнітивну та особистісну складову), що забезпечує ефективність виконання професійної діяльності.

Узагальнюючи теоретичний досвід вище зазначених науковців, під професійно-педагогічною компетентністю вчителя початкової школи розумітимемо мету і кінцевий результат професійної підготовки у вищому педагогічному закладі освіти, внутрішній особистісний ресурс, представлений: системою якостей – компетенцій (ключових, загально-дисциплінарних, локальних, представлених цілісною системою комплексних кваліфікаційних умінь (ККУ), які стосуються всіх без виключення функцій виробничої діяльності вчителя початкової школи); включаючи усвідомлену позитивну мотивацію до виявлення компетентності; ціннісно-рефлексивні уявлення щодо змісту і результату професійно-педагогічної діяльності; пролонгований досвід педагогічної діяльності та стійку потребу у самовдосконаленні.

Висновки. Таким чином, з огляду на аналіз психолого-педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з питань тлумачення понять компетенція, компетентність, рефлексивна компетенція, рефлексивна компетентність, професійна компетентність, професійна компетенція, можемо зробити логічний висновок про те, що рефлексія є

обов'язковою складовою професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Тому в процесі навчання студентів у ВНЗ особливу увагу слід приділяти розвитку рефлексії і рефлексивних умінь, які у майбутньому будуть визначати рівень компетентності вчителя початкової школи.

Література:

1. Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Методическое пособие / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. – 114 с.
2. Бондар В. І., Шапошнікова І. М. Управління формуванням професійної компетентності вчителя / В. І. Бондар, І. М. Шапошнікова // Освіта і управління. – 2006. – Т.9. – №2.
3. Velde Ch. Crossing borders: an alternative conception of competence [Text] / Ch.Velde -27 Annual SCUTREA conference: p. 27-35. – 1997.
4. Галямина И. Г. Проектирование государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования нового поколения с использованием компетентностного подхода: Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. / И. Г. Галямина. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 66 с.
5. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Серия: труды методологического семинара “Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы” / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 15 с.
6. Метаева В. А. Рефлексия как метакомпетентность / В. А. Метаева // Педагогика, № 3, 2006 г., с. 57-61.
7. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник / уклад. З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова. – К.: Знання, 2007. – 495 с.
8. Сахарова Н. С. Категории “компетентность” и “компетенция” в современной образовательной парадигме / Н. С. Сахарова // Вестник ОГУ. – 1999. – №3. – С. 51-58.
9. Татур И. Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия / И. Г. Татур. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 16 с.
10. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. Хуторской // Народное образование. – № 2. – 2003. – С. 60.

Лозенко А. П. Рефлексия как обязательная составляющая профессионально-педагогической компетентности будущего учителя начальной школы.

В статье исследуются вопросы интерпретации понятий компетенция, компетентность; определяется место и роль рефлексии в профессионально-педагогической компетентности будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, рефлексия, профессионально-педагогическая компетентность будущего учителя начальной школы.

Lozenko A. P. Reflection as a mandatory component of vocational and educational competence of future teachers of elementary school.

The paper studies the issues of interpretation of concepts jurisdiction, competence, the place and role of reflexes professional and pedagogical competence of future teachers of elementary school.

Keywords: competence, competence, reflection, professional pedagogical competence of future teachers of elementary school.